

Kriz Teorileri: Kondratieff, Schumpeter ve Wallerstein*

Osman Aydoğuş**, Burcu Türkcan***,
Elif Tunalı Çalışkan****, Barış Serkan Kopurlu*****

Özet

Küresel ekonomik sistem en son küresel finans krizi ile ağır bir darbe yemiş, tüm dünyayı etkileyen bu krizle birlikte ekonomik krizlerin önemi, öngörülebilirliği ve etkileri konuları yeniden gündeme oturmuştur. Tüm ekonomileri doğrudan ve dolaylı yollardan etkileyen söz konusu kriz, yapısı ve etkilerinin yaygınlığı itibarıyla 1929 Büyük Buhranı'na benzetilmiş ve modern dünyada böylesi bir krizin yeniden patlak vermesi politika analizlerini de yeni bir yöne doğru sürüklemiştir. Bu bağlamda bu çalışmada da Kondratieff, Schumpeter ve Wallerstein'in kriz teorileri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel İktisadi Kriz, Kriz Teorileri, Kondratieff, Schumpeter, Wallerstein

JEL Sınıflandırması: B10, P10

Theories of Crisis: Kondratieff, Schumpeter and Wallerstein

Abstract

Global financial system has been deeply affected by the recent global financial crisis and hence the importance, the forecast and the impacts of economic crises come to the fore again. This global crisis has directly and indirectly affected most of the economies and thus the similarities with 1929 Great Depression has been discussed. These new discussions brought about the efforts to make new syntheses of old crisis theories. In this paper also it's tried to analyse and synthesise crisis theories of Kondratieff, Schumpeter and Wallerstein.

Keywords: Global Economic Crisis, Theories of Economic Crisis, Kondratieff, Schumpeter, Wallerstein

JEL Classification: B10, P10

* Çalışmanın ilk hali Ege Üniversitesi İİBF'de tartışma tebliği olarak yayımlanmıştır.

** Prof. Dr., İktisat Bölümü, Ege Üniversitesi, e-posta: osman.aydogus@ege.edu.tr.

*** Doç. Dr., İktisat Bölümü, Ege Üniversitesi, e-posta: burcu.turkcan@ege.edu.tr.

**** Dr. Öğr. Üyesi, İktisat Bölümü, Ege Üniversitesi, e-posta: elif.tunali@ege.edu.tr.

***** Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İşletme Fakültesi, Yaşar Üniversitesi, e-posta: serkan.kopurlu@yasar.edu.tr.

1. Giriş

Yirmi birinci yüzyılın başında, dünya ekonomisi belki de 1929 Büyük Buhranı'ndan bu yana görülmemiş şiddet ve yaygınlıkta bir krizi yaşamıştır. ABD'de mortgage piyasasının çökmesi ile başlayan ve en gelişmiş kapitalist ülkelerde borsaların ve devasa bankaların çökmesi ile şiddetlenen finansal kriz en nihayet beklendiği üzere reel ekonomiye de sıçrayarak üretim, istihdam ve ticaret değerlerini de etkilemiştir. ABD başta olmak üzere 2008 yılında gelişmiş kapitalist ülkelerin neredeyse tamamında baş gösteren durgunluk yerini hızla şiddetli bir küçülmeye bırakmıştır. Avrupa Birliği'nde de uzun yılların ardından ilk kez ekonomik küçülme baş göstermiştir. Bu ülkelerde de işsizlik oranlarında şiddetli artışlar yaşanmıştır. Öte yandan küresel kriz sadece şüphesiz sadece merkez ülkeleri etkilemekle kalmamış yarı çevre ve çevre ülkeleri de pençesine almıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinde neoliberal politikaların mucizeleri olarak adlandırılan "Nordik Kaplan" İzlanda, "Kelt Kaplanı" İrlanda, "İktisadi Mucize" Estonya, eski doğu Avrupa ülkeleri Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Baltık ülkeleri gibi bir dizi ülke ekonomik krizden ağır darbe yemiştir.

Böylesine şiddetli ve yaygın bir "buhran"ın, ekonomiye devlet müdahalelerinin ve düzenlemelerin asgariye indirildiği bir "liberalleşme" döneminde ortaya çıkmış olması kuşkusuz neoliberal iktisat anlayışının sorgulanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Krizin nedenleri ve çıkış yolları konusunda egemen iktisadi görüşün dışında arayışların yaygınlaşması da bu sürecin bir parçasıdır. Bu çalışma da, bu arayışlara küçük de olsa bir katkı sunma amacını taşımaktadır. Bu amaçla hazırlanan çalışmada kapitalizmin küresel uzun dalgalanmalarına teorik açıklamalar getiren Kondratieff'in uzun konjonktür dalgaları teorisi, Schumpeter'in yeniliklere ve girişimciliğe dayandırdığı kalkınma teorisi ve Emmanuel Wallerstein'in "ölümcül krize" giren modern dünya ekonomik sistemi teorisi ele alınmaktadır. Kuşkusuz, kriz teorileri bunlardan ibaret değildir ve sözgelimi Marx'ın yaklaşımının yer almadığı bir kriz incelemesi eksik kalacaktır. Buna rağmen, burada

incelenen üç kriz teorisinin günümüz buhranının anlaşılması ve çıkış yollarının bulunması arayışında hatırlanması gereken önemli yaklaşımlar olduğu da bir gerçektir. Bu teoriler, izleyen bölümlerde sırasıyla ele alınmaktadır.

2. Kondratieff'in Uzun Konjonktür Dalgaları

1790'lardaki ABD ve İngiltere üzerine fiyat ve çıktı serilerinin davranışlarına yönelik yapılan istatistikler, Kondratieff'e uzun dalgaların varlığını işaret etmekteydi. Kondratieff'e göre kapitalist dünya, evrimleşen ve kendi kendisini tamir eden bir yapıya sahipti ve dolayısıyla Kondratieff, kapitalizmin yıkılışının yaklaştığına dair Marksist görüşlere karşı durmaktaydı.

Ancak Kondratieff, uzun konjonktür dalgalarını keşfeden kişi değildi ve bazı açılardan bu dalganın ismini taşımakta olması bir hata olarak kabul edilebilir. Bu düşünce daha çok, 1913 yılında, bunu açıkça ortaya koymuş olan Hollandalı Marksist van Gelderen'e bağlanabilir. Aynı dönemde aralarında Pareto'nun da bulunduğu bir grup iktisatçı, yarım yüzyıl kadar süren bir devrede fiyat hareketlerinde, faiz oranlarında ve ticaret hacminde uzun dönemli dalgalanmalara dikkati çekmiştir. Bununla birlikte 1920'li yıllarda Moskova'da, İktisadi Araştırma Enstitüsünün başkanlığını yaptığı sırada Kondratieff, bu düşüncüyü, başka hiçbir iktisatçının yapmadığı ölçüde yaygınlaştırmıştır ve bu nedenle uzun konjonktür dalgaları Kondratieff ile birlikte anılır hale gelmiştir (Freeman ve Soete, 2003: 30).

2.1. Uzun Konjonktür Dalgaları ve Özellikleri

Uzun konjonktür dalgaları, esas olarak fiyat ve çıktı gibi serilerde uzun vadede görülen dalgalanma hareketlerini açıklamaya yöneliktir. Bu dalgalanmalar ekonomik konjonktürde yeni dönemlerin başlangıcını ve bu başlangıcı takip eden yıllarda düşüşe geçişini gösterirken; bir dalganın sona erip diğerinin başlaması da önemli teknolojik devrimlere, savaşlara ve sosyal dönüşümlere tanıklık eder. Kondratieff dalgalarının temel özellikleri ise şöyle sıralanabilmektedir:

- Kondratieff dalgaları dünya ekonomisinin bir davranışdır ve bireysel olarak ulusal ekonomilerin üretim verilerinden ziyade uluslararası üretim verilerinde gözlenirler.
- Fiyatlardan ziyade çıktılarla ilgilenir.
- Ortalama 50-60 yıllık periyotlarda ortaya çıkarlar.
- Teknolojik devrimler yaratan yeniliklerin yeni lider endüstriler ve ticari sektörler yaratmalarından doğarlar. Diğer bir deyişle Kondratieff dalgaları yeni problemlere yönelik çözümlere olan talepten kaynaklanır ve bu tür çözümlerin arzı yenilikçi firmalarca yapılır.
- Her Kondratieff dalgası ortaya çıkış yeri ve zamanı açısından kendine özgüdür.
- Her Kondratieff dalgası dünya ekonomisini değiştirir. Diğer bir deyişle, yapısal dönüşümlere yol açarlar.

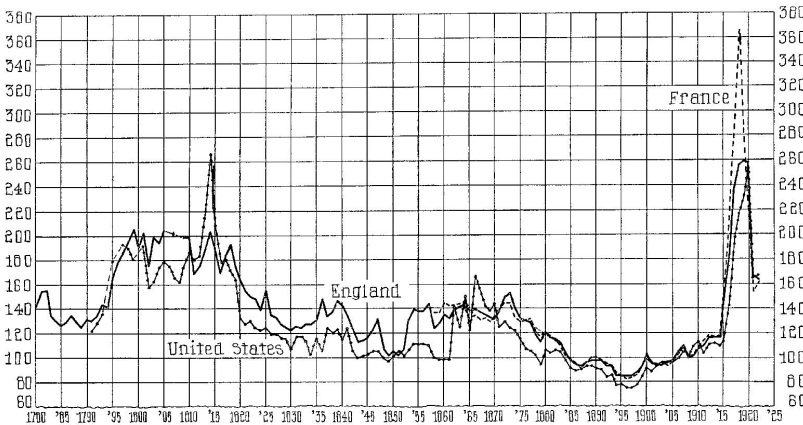
Kondratieff, uzun konjonktür dalgaları ve savaşlar arasında bir ilişki olduğuna da dikkat çekmiştir. Kondratieff'e göre, savaşlar ve devrimler dalgaların başlangıç dönemlerinde veya dalgalar arası geçiş dönemlerinde ortaya çıkmaktadırlar. Buna en güçlü örnek ise iki dünya savaşı arasında ve 1914 öncesi ile 1945 sonrası genişlemeleri gösteren iki uzun konjonktür dalgasının arasında ortaya çıkan 1930'ların Büyük Buhranıdır (Washington Üniversitesi, 2008).

2.2. Kondratieff'in Uzun Konjonktür Dalgaları Analizi

Kondratieff, İngiltere, Amerika ve Fransa'ya dair fiyat ve çıktı serilerini inceleyerek uzun konjonktür dalgalarının varlığını göstermeye çalışmıştır. Analizinde ilk olarak ABD, İngiltere ve Fransa'nın mal fiyatları endekslerini incelemiştir. Fransız fiyat endeksi 1850'lerin sonlarından itibaren mevcutken Amerika fiyat endeksi serileri 18. yüzyılın başından itibaren mevcuttur. Aşağıda Şekil 1'de fiyat endekslerinin gelişimi verilmiştir. Grafikten görüldüğü üzere, fiyat düzeyi tüm sapmalarına ve düzensizliklerine rağmen uzun dalgaların hâkimiyetini göstermektedir.

İlk uzun dalganın yükselişi 1789–1814 dönemini ifade eden 25 senelik dönemi kapsar. Düşüş dönemi ise 1814'te başlayıp 1849'a dek sürer. Diğer bir deyişle, düşüş periyodu 35 senelik bir süreyi kapsar. Sonuçta, çevrim 60 sene içerisinde tamamlanır. 2. dalga 1849'da başlar ve 24 sene sonra 1873'te sonlanır. Öte yandan dalganın dönüş noktası ABD'de, İngiltere ve Fransa'dakinden farklıdır. ABD'de dalganın tepe noktasına ulaşması 1866 yılında iç savaşla olur. 2. dalganın düşüşü 1873'te başlar ve 23 sene sonra 1896'da sona erer. 2. dalga böylelikle 47 sene sürer. 3. dalganın yükseliş hareketi 1896 yılında başlar ve 1920 yılında sona ererek toplam 24 sene sürer. Tüm verilerde dalganın düşüşü 1920 yılında başlar. Sonuçta, 1780'lerin sonundan itibaren fiyat endekslerinde 3 büyük dalgalanma oluşmuştur (Kondratieff ve Stolper, 1935: 2). Sonuncu dalga ise incelenen dönemde henüz tamamlanmamıştır. Dalgaların hiçbiri aynı büyüklükte değildir ve süreleri 47 ila 60 yıl arasında değişmektedir. İlk dalga en uzun sürenidir.

Şekil 1: Mal Fiyatları Endeksi (1901-10=100)

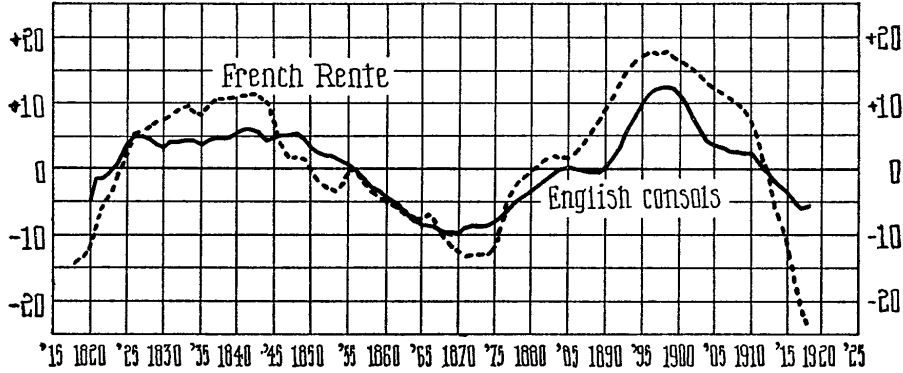

Kaynak: Kondratieff ve Stolper, 1935: 106.

Şekil 2 ise faiz getiren varlıkların kotasyonları ile ilgilidir. Bu şekilde Fransız devlet bonoları ile İngiliz devlet tahvillerinin kotasyonları yer almaktadır. Her ikisi de yüzyıllık bir trend göstermektedir. Şekilde, 9 senelik hareketli ortalamalar ile yumuşatılmış yüzyıllık trendin dalgalanmaları gözlenmektedir (Kondratieff ve Stolper, 1935: 3). Şurası bilinmektedir ki, faiz oranlarının dalgalanmalarında uzun konjonktür dalgaları geçerliyse, bono kotasyonlarının mal fiyatları ile ters yönlü hareket etmesi gerekmektedir. Yukarıdaki figürde de bono kotasyonları ve faiz oranlarının açık bir şekilde uzun dalga özelliği gösterdiği gözlenmektedir.

Grafikteki dalgalanma, Napolyonik Savaşlar'ın hemen ardından, mal fiyatları dalgalanmasının en tepe noktasına ulaştığı tarihlerde başlamaktadır. 1790'lardan 1813 yılına kadar geçen süre, faiz oranlarının artış trendine tanık olmuştur. Bu dönem, mal fiyatları dalgasının da yükselişe geçtiği dönemdir. Bono kotasyonları dalgası 1813 yılından sonra yükselişe geçer veya diğer bir açıdan bakılacak olursa faiz oranları dalgası düşüşe geçer. Bu yükseliş 1940'ların ortalarına kadar devam etmektedir. Bono kotasyonlarının aşağı yönlü hareketi ise, 1844-45'ten 1870-74'e dek devam eder. Bu tarihten 1897 yılına kadar faiz getiren varlıkların piyasa fiyatı tekrar yükselişe geçmiştir ve dolayısıyla faiz oranları da düşmeye başlamıştır. Kotasyonların yeni düşüşü ise 1897'den 1921 yılına kadar devam etmiştir. Dolayısıyla faiz oranlarında uzun dalgaların varlığı açıkça gözlenmektedir. Ayrıca bu dalgalanmalar mal fiyatları dalgalanmaları ile de yakın ilişki içerisindedir (Kondratieff ve Stolper, 1935: 3 - 4).

Şekil 2: Faiz Getiren Varlıkların Kotasyonları

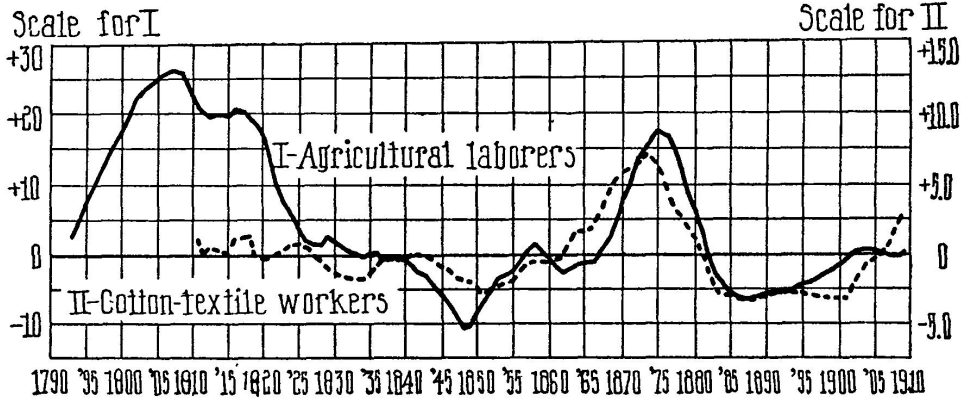

Kaynak: Kondratieff and Stolper, 1935: 107.

Kondratieff 1806 yılından itibaren İngiltere pamuk tekstili endüstrisinde çalışanların haftalık ücretlerini ve 1789 yılından itibaren İngiltere tarım çalışanlarının haftalık ücretlerini de incelemiştir. Orijinal ücret verisi altın bazına indirgenmiştir ve ardından 1892 yılı baz alınarak endeks değerleri oluşturulmuştur. Şekil 3'te bu ücret serileri, 9

yıllık hareketli ortalamalar ile düzeltilerek trendden sapmalar cinsinden gösterilmektedir. Kondratieff, böylelikle tıpkı mal fiyatları ve faiz oranları gibi ücret hareketlerinde de uzun dalgaların geçerli olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Şekil 3: İngiltere’de Ücretlerin Gelişimi

Kaynak: Kondratieff and Stolper, 1935: 108.

Kondratieff daha pek çok veriyi incelemekle beraber, tümünün böylesine açık uzun dalgalar özelliğini göstermediğini de itiraf etmiştir. Uzun dalgalar özelliğini gösteren diğer serileri, Fransa dış ticareti, Fransa Merkez Bankasının portföy ve mevduatları ile Fransız tasarruf bankalarındaki mevduatlardır.

2.3. Kondratieff'in İstatistiksel Bulguları

Kondratieff (1935) eldeki verilere yönelik yaptığı uzun konjonktür dalgası analizlerinden aşağıdaki istatistik bulguları çıkarmıştır:

- 18. yüzyılın sonundan itibaren incelenen serilerin hareketleri uzun dalgaları işaret etmektedir. Bulunan dalgalar rastlantısal olarak nitelendirilemez zira aynı döneme dair incelenen serilerin tümünde aynı senelerde benzer dalgalar gözlenmiştir.
- Fiyatlar gibi serilerde ortalama düzeyinde etrafında dalgalanmalar gözlenirken; trend sergileyen serilerde dalgalanmalar büyümeyi hızlandırmakta veya yavaşlatmaktadır.
- İncelenen pek çok seride dalgaların dönüm noktaları aşağı yukarı aynı tarihlere rastlamaktadır. Tablo 2'de ilgili bilgiler toparlanarak verilmiştir. Bu tablodan, bireysel ülke örneklerinde dalga hareketlerinin zamanlamasının birbirlerine ne kadar yakın olduğunu görmek mümkündür. Genel eğilimden sapmalar oldukça nadirdir.

- Tüm incelenen serilerde 3 temel uzun konjonktür dalgasının yükseliş ve düşüş tarihleri şunlardır:
Birinci uzun dalga: 1780'lerin sonu veya 1790'ların başından 1810-17'ye kadar yükseliş sergilerken; düşüş 1810-17 yıllarından 1844-51 yıllarına kadar devam etmiştir.
İkinci uzun dalga: 1844-51 yıllarından 1870-75 yıllarına kadar yükselmiş; 1870-75 yıllarından 1890-96 yıllarına kadar da düşüş göstermiştir.
Üçüncü uzun dalga: 1890-96'dan 1914-20 dönemine dek yükseliş sergilerken; düşüş muhtemelen 1914-1920 yıllarında başlamıştır.
- Grafiklerde sergilenen uzun konjonktür dalgaları uluslararasıdır.

2.4. Kondratieff'in Dikkat Çektiği Ampirik Nitelikler

Kondratieff (1935) aşağıdaki ampirik niteliklere de dikkat çekmektedir:

- Kapitalist ekonomilerde uzun dalgalar yükseliş ve inişleriyle ortaya çıkarlar. Uzun dalgaların yükselişi süresince refah artışı söz konusu iken; düşüşte depresyon söz konusudur.
- Uzun dalgaların daralması boyunca, tarım genel bir kural olarak uzun bir depresyona girer. Napolyonik Savaşlar'ın ardından 1870'lerin başında ve Dünya Savaşı'nın ardından olan budur.
- Uzun dalgaların daralması boyunca, geniş çaplı uygulaması bir sonraki dalganın yükselişinde gerçekleşen çok sayıda üretim ve iletişim tekniği buluş ve icatları yapılmaktadır.
- Bir uzun dalganın başlangıcında, genel kural olarak altın üretimi artar ve dünya mal piyasası, yeni ve kolonyal ülkelerin asimilasyonu ile genişletilir.
- Uzun dalgaların yükselişi döneminde kural olarak en zararlı ve yaygın savaşlar ile büyük devrimler ortaya çıkar.

2.5. Dünya Ekonomisinde Kondratieff Dalgaları

Dünya ekonomisinin Kondratieff konjonktür dalgalarına göre tanımlanması literatürde farklı bakış açılarına ve tanımlamalara göre zaman zaman yapılmıştır. Teknolojik yenilik ve icatlar bağlamında Kondratieff dalgalarını tanımlamaya çalışanlar literatürde oldukça fazladır ve her tanımlama yüksek sübjektiflik içerir (Tunzelmann, 2000: 124). Aşağıdaki tabloda da Freeman ve Soete'nin (2003) bakış açısından teknolojik yenilikler temelinde dünya ekonomisinde tarihsel perspektifte uzun konjonktür dalgaları tanımlanmaktadır.

Tablo 1: Birbirini İzleyen (Ardışık) Teknolojik Değişim Dalgaları

Uzun Dalgalar		Temel Altyapının Anahtar Özellikleri			
Yaklaşık Zaman	Kondratieff Dalgaları	Bilim, Teknoloji, Öğretim ve Eğitim	Ulaştırma, Haberleşme	Enerji Sistemleri	Evrensel ve Ucuz Temel Faktörler
Birinci 1780'ler – 1840'lar	Sanayi Devrimi Tekstilde fabrika üretimi	Çıraklık, yaparak öğrenmek, resmî din dışı akademiler, bilimsel dernekler	Kanallar, at arabası yolları	Su gücü	Pamuk
İkinci 1840'lar – 1890'lar	Buhar gücü ve demiryolları çağı	Profesyonel makine ve inşaat mühendisleri, teknoloji enstitüleri, kitlesele ilköğretim	Demiryolları (demir raylar) ve telgraf	Buhar gücü	Kömür, demir
Üçüncü 1890'lar – 1940'lar	Elektrik ve çelik çağı	Sanayi Ar&Ge laboratuvarları, kimyasallar ve elektrik makinelere, ulusal Ar&Ge laboratuvarları, standartları belirleyen laboratuvarlar	Demiryolları (çelik raylar) ve telefon	Elektrik	Çelik
Dördüncü 1940'lar – 1990'lar	Otomobillerde ve sentetik maddelerde kitle üretim çağı (Fordizm)	Büyük kamu ve özel sektör Ar&Ge'si kitlesele yüksek öğrenim	Motorlu araç yolları, radyo ve TV, havayolları	Petrol	Petrol, plastik Maddeler
Beşinci 1990'lar - ?	Mikroelektronik ve bilgisayar ağları çağı	Veri ağları, Ar&Ge'de küresel ağlar, hayat boyu eğitim ve öğretim	Enformasyon otoyolları, dijital ağlar	Gaz/Petrol	Mikroelekt- ronik

Kaynak: Freeman and Soete (2003).

Sanayi Devrimi'nin ilk dönemine tekabül eden birinci konjonktür dalgalanmasında makineleşme büyük ölçüde su gücüne dayalıdır ve tekstilde fabrikasyon üretim, yaygın sanayi faaliyetidir. İkinci Kondratieff dalgası ise hızla yayılan buhar gücünün diğer sanayilerde makineleşmeyi sağlaması ve yeni demiryolu altyapısını geliştirmesine dayanmaktadır. Elektrik sanayisinin ortaya çıkması ve kimya sanayisinde teknolojik yapı değişiklikleriyle, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetleri de oldukça önemli hale gelmiş ve böylelikle yeni bir uzun dalga tanımlanmıştır. Ar-Ge birimlerinin önemi otomobillerde ve sentetik maddelerde kitle üretim çağının, diğer bir deyişle Fordizm'in ortaya çıkışıyla, dördüncü konjonktür dalgası süresince büsbütün artmıştır. Nihayet yirminci yüzyılın son çeyreğinin belirleyici özelliği ise, ucuz mikroelektronik malzemeler temelinde, ekonominin bilgisayarlaşması olmuştur ve bu beşinci dalganın ne zaman sonlanacağına yönelik kesin bir genel görüş söz konusu değildir (Freeman and Soete, 2003: 24).

2.6. Kondratieff ve Yapısal Krizler

Kondratieff'in uzun konjonktür dalgaları yaklaşımı, yapısal krizler ile de bağdaştırılan bir yaklaşımdır. Özellikle Schumpeter'in yorumuna göre "teknolojik değişimler seti" veya sanayi devrimleri uyumlanma için baskı yaratırlar. Eski teknolojiler ile çalışan ve değişime uyum sağlamayı beceremeyen firmalar ve firma grupları başarısız olurlar ve zaman içinde gözden kaybolurlar. Uyumlanma, zor ve yavaş bir süreçtir. Zira yatırımlar, krediler ve yeni yetenekler için olan talep hemen karşılanamaz. Bu ise, ekonomik çalkantı ve resesyon periyodunu beraberinde getirir.

Konjonktür dalgalarındaki aşağı yönlü hareket ve yıkım süreci "yaratıcı"dır, çünkü yeni teknoloji ve metotlar için yolu temizler. Ekonominin daha önce lider durumda olan sektörleri demode olmaya başlar ve yeni lider sektörler ortaya çıkarak ekonomiyi yeniden yapılandırır. Ekonominin sektörlerinin çoğunluğu, yeni bileşenler tarafından dönüştürüldüğünde, iyileşme dalgası ortaya çıkmaya başlar. John Hicks gibi pek çok ekonomistin savunduğu bu yorum, konjonktür dalgalarının düşüşe geçtiği dönemlerin "yapısal krizler"i ifade ettiğini iddia etmektedir. Ayrıca ekstra ekonomik faktörler olan savaşlar ve politik karışıklıklar da bu dönemlere tekabül etmektedir (Berend, 2002: 310).

3. Schumpeter

20. yüzyılın henüz başında ortaya attığı değişik ve ilgi çekici görüşleri ile iktisat bilimine farklı bir bakış açısı getiren Joseph Alois Schumpeter ekonomik kalkınma sürecinin nasıl tanımlanacağı üzerinde durmuş, özellikle yeniliklerin ve girişimcilerin önemine dikkat çekmiştir. Schumpeter'in kapitalizmin doğuşu, işleyişi ve gelişmesi ile ilgili analizleri kapitalist sistemin dinamizmini kavramak yolunda ortaya konmuş yaklaşımların en önemlisidir. Bir bakıma hem yenilik hem de girişimci kavramına yeni bir boyut getirmiştir. Öne sürdüğü görüşleri ile günümüzde de dünyada yaşanan ekonomik krizle birlikte adı en çok anılan iktisatçı olmuştur.

3.1. Schumpeter'in Kalkınma Teorisi

Schumpeter; kalkınma teorisi modelini yenilik yaratma, satın alma gücü yaratma ve girişimci yardımıyla yenilikleri uygulama aşamaları olmak üzere üç temel aşama ile açıklamış, açıklarken de yenilik ve girişimci kavramlarının kalkınma sürecini nasıl etkilediğini incelemiştir. Ancak, bu açıklamadan önce Schumpeter'in kalkınma teorisinin neo-klasik teoriden ayrıldığı noktaları incelemek yerinde olacaktır.

Schumpeter'in kalkınma teorisi ile neo-klasik kalkınma teorisi temelde çok büyük farklılıklar göstermektedir. Schumpeter, neo-klasik teorinin gözden kaçırdığı önemli noktalardan biri olan kalkınma ve büyüme kavramları arasındaki farkı üretim fonksiyonunu yeniden şekillendirerek ortaya koymuştur (<http://www.inovasyon.org/pdf/blm2.pdf>: 7).

Kalkınmayı büyüme ile eş tutan neo-klasik teori, üretim fonksiyonunu sadece sermaye (K) ve işgücü (L) ile açıklamış, teknik bilgi ve organizasyonu veri kabul etmiş ve ölçüğe göre sabit getiriye esas almıştır. Buna göre, neo-klasik üretim fonksiyonu, denklem 1'de gösterilmiştir.

$$Y=F(K,L) \quad (1)$$

Kalkınma ile ilgili literatürde adı yenilik ve girişimci kavramlarıyla birlikte anılan Schumpeter'e göre ise; üretim işlemi kısmen maddi, kısmen de gayri maddi unsurlardan meydana gelmiştir. Maddi unsurlar yönünden ele alındığında temel üretim faktörleri olan sermaye (K), işgücü (L) ve toprak (N) dikkate alınmıştır. Neo-klasiklerden ayrıldığı nokta olan gayri maddi alanda ise teknoloji (T) ve sosyoekonomik unsurlar (U) yer almıştır.

Schumpeter, dinamik bir analiz çerçevesinde teknolojik ve sosyal faktörlere çok büyük önem vermiştir. Schumpeter'in üretim fonksiyonu denklem 2'de gösterilmiştir.

$$Y = f(K, L, N, T, U) \quad (2)$$

Schumpeter bir ekonominin dinamik gelişimini etkileyen etkenleri iki gruba ayırmanın yararlı olacağını düşünmüştür. Bu şekilde büyüme ve kalkınma kavramları arasındaki fark da gün yüzüne çıkarılmıştır.

1. Faktör mevcutlarındaki değişimin etkilerini denklemdaki ilk üç unsur yani sermaye, işgücü ve toprak simgelemektedir. Bu üç unsur Schumpeter tarafından büyüme unsurları olarak adlandırılmıştır.

2. Üretim fonksiyonundaki son iki unsur olan teknoloji ve sosyoekonomik unsurlar ise Schumpeter tarafından kalkınma ve gelişimin unsurları olarak tanımlanmıştır.

Tüm bunların yanında, ayrıca Schumpeter kalkınmanın kesintisiz bir süreç olduğu yolundaki neo-klasik görüşü benimsememiş, aksine kalkınmanın yeniliklere bağlı kalacağını ve sık sık duraklayacağını savunmuştur. Ekonomik evrimin ve dolayısıyla gelişimin akış kanalları içinde kendiliğinden ve süreksiz olarak dengenin sarsılması, kayması ve yeniden başka bir noktada kurulması şeklinde oluştuğunu iddia etmiştir (Anderson, 1997: 2).

3.2. Kalkınma Teorisi ve Yenilikler

Ekonomik hayatta önemli bir güç olan yenilik kavramı J. A. Schumpeter'in ilgilendiği konuların basında gelmektedir. Onun çözümlemesinin bir sonucu olarak yenilik, fikrin ele alınışındaki değişiklik ve ekonomik sürece yeni mallar ve kaynak bileşimleri sokulmasıyla ilişkilendirilmeye başlanmıştır.

Schumpeter, yenilik olgusunu teknik gelişme veya yeni kaynakların keşfi olarak tanımlamıştır. Daha genel bir ifade ile üretim fonksiyonunda meydana gelen ve (henüz keşfedilmemiş olanlar dâhil) mevcut üretim faktörleri ile yaratılmakta olan hâsılayı artıran herhangi bir değişme yenilik olarak kabul edilmiştir. Klasik ve en önemli kitabı olan Ekonomik Kalkınma Teorisi'nde yeniliği sınıflandırarak beş değişik yenilikten söz etmiştir:

1. Piyasaya yeni bir mal veya mevcut bir malın yeni bir tipinin veya kalitesinin getirilmesi,
2. Yeni bir üretim tekniğinin kullanılması (Bu yeni tekniğin daha henüz keşfedilmemiş olması şart değildir. Burada önemli olan bu tekniğin yeni uygulanıyor olmasıdır.),
3. Yeni bir piyasanın açılması,
4. Yeni bir hammadde yahut yarı mamul kaynağının bulunması,
5. Her hangi bir sektörün organizasyonunda yapılan bir değişiklik.

Schumpeter, yeniliklerin mevcut firmalar tarafından değil fakat var olan kaynaklar kullanılarak ortaya çıkarılacağını kabul etmiştir. Burada önemli olan yenilikler ile keşif ve icatlar arasındaki farkın göz ardı edilmemiş olmasıdır. Yenilikler herhangi bir keşif veya icadın ticari alanda uygulanmaya başlamasını ifade etmektedir. Oysa icat yapıcı bir etkiye sahiptir ve eğer kullanılmıyor, hayata geçirilemiyorsa bir yenilik oluşturmamaktadır. Bir icadın yenilik yaratabilmesi için mutlaka üretim faaliyetine uygulanması gerekmektedir (Savaş, 2000: 831-36).

Ona göre, modelinin ilk basamağı olan yenilik yaratımı aşamasında öncelikle kaynakların tahsis edilmesi gerekmektedir. Bu da yeni bir soruna yol açmaktadır. Piyasada yeni olan firmanın bunları satın alabilmeye yetecek hâlihazırda kazancı bulunmayacağı için krediye ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Bu aşamada devreye girişimci kavramı girmekte ve modelin ikinci aşaması olan satın alma gücü yaratılması aşamasına geçilmektedir.

3.3. Kalkınma Teorisi ve Girişimci

Firmanın yenilik yaratmak için ihtiyaç duyduğu krediyi sağlamanın iki yolu bulunmaktadır. Birinci yol, sermaye sahibinin yeniliği doğrudan kendisinin karşılamasıdır ki bu tip sermayedara serüvenci sermayedar denilmektedir. İkinci yol ise, firmanın gerekli kaynak için finans kurumlarına başvurmasıdır. Schumpeter, yeniliğin yönetimini bu şekilde üstlenen ekonomik aktörlere girişimci adını vermektedir. Belli bir meslek adamından çok, bir görevi üstlenen kişi olan girişimci, yenilikleri uygulamak, gerekli yatırımları yapmak ve bu yatırımlar sonucu ortaya çıkan risklere katlanmak zorundadır.

İş hayatındaki yöneticilerin büyük bir kısmı, işlerini geleneksel yöntem, araç ve düşüncelerle yürüttükleri için girişimci sayılmamaktadırlar. Aynı şekilde, sadece risk yönetmekle görevli olan kişilerde girişimci sayılmamaktadır (Langlois, 1987: 11-13). Kısacası girişimcilerin asıl görevleri, yeni ürünlere ve yeni üretim yöntemlerinin kullanılmasına, yeni sanayi organizasyonlarının kurulmasına ve yeni pazarların açılmasına öncülük etmektir.

Schumpeter kalkınma teorisinde, sermayeyi yaratan etkenin yeni satın alma güçleri olduğunu savunmuş ve yeni satın alma gücü yaratılmasını modelinin ikinci aşaması olarak belirlemiştir. Modelin son aşamasında ise, yenilikçi sağladığı tüm kredi ve kaynaklarla yeni bir üretim tekniği oluşturmakta ve bu tekniği üretim sürecine dâhil etmektedir. Bu anlamıyla girişimcinin karar süreci kâr maksimizasyonu odaklı neo-klasik karar sürecinden ayrılmaktadır. Schumpeter'in girişimcisi için "yeni" sonucunda ortaya çıkacak olanlar ancak hayal edilebilir düzeydedir. Yeni bir plan ve uygulama ile ortaya çıkmak ile adet olan yöntemle hareket etmek; bir yol yapmak ile yolda yürümek kadar birbirinden farklıdır.

Schumpeter, bu noktada girişimcinin borç alarak yeni bir ürün veya teknik yaratıp, hâlâ nasıl kâr elde edebileceğini sorgulamış ve cevabı yine sistemin içinde bulmuştur. Bankadan borçlanma yoluyla veya serüvenci sermayedarın para yatırmasıyla yaratılan yeni satın alma gücü, yani kredi ekonomik sistemi etkilemektedir. Piyasaya enjekte edilen yeni satın alma gücü her şeyin ötesinde fiyat düzeyi üzerinde etkili olmaktadır (Alada, 2001). Teknolojik yenilik ise girişimciye maliyet avantajı sağlamaktadır. Girişimcinin kârı, maliyetlerin üstünde kalan bölümden oluşmakta ve girişimci açısından harcamalarla satış tutarları arasındaki fark olarak ifade edilmektedir. Schumpeter, bu durumun Walras'ın döngüsel akışındaki dengede var olmadığını öne sürmüştür. Döngüsel akışta toplam satışlar maliyetleri ancak karşılayacak kadardır ve dengede üreticiler ne kâr elde etmekte ne de zarar elde etmektedirler (Anderson, 1992). Ancak, Schumpeter'e göre girişimci başarılı olduğu takdirde döngüsel akıştaki elemanlara göre daha üstün olan teknoloji gibi yenilikleri kullanmakta ve elde ettiği toplam gelir her zaman toplam maliyetlerinin üstünde oluşmaktadır. Sonuçta ekonomide yaratılan net kredi gelişmeden kaynaklanmaktadır.

Dengenin bozulması, net girişimci kârı, net kredi, ekonomiyi yeni bir dengeye doğru yönlendirmiştir. İlerleyen dönemde yeni iş sahasında oluşan kârların cazibesi diğer firmaları da bu sahaya çekecektir. Endüstrinin yeniden yapılanmasına neden olacak bu oluşum demode iş sahalarına üstün gelerek onların yok olmasına ve muhtemelen işsizliğe sebep olacaktır. Bu ilerlemelerin sonucunda ekonomi yeni bir dengeye ulaşacaktır. Schumpeter bu süreci Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi adlı kitabında yaratıcı yıkım süreci olarak adlandırmıştır. Bu süreci yaratıcı yıkım olarak adlandırmasının nedeni, sürecin teknolojik yeniliklere dayalı olduğu için yaratıcı, ancak, teknolojik değişimlere ayak uyduramayan firmalar, eski teknolojiler hatta sektörler ekonomiden ayıklandığı için sürecin bu kesimler açısından yıkım olarak nitelendirilmesidir (Anderson, 2004). Kapitalizm açısından hayati önem taşıyan yaratıcı yıkım süreci şu şekilde özetlenmektedir:

1. Piyasada yeni olan ürün hali hazırda var olan ürünlerin talebinden çalacaktır.
2. Yeni ürüne eski rakiplerine oranla daha yüksek fiyat uygulanabilmektedir.
3. Ürünün ilk taklitçileri her fiyatı kabul etmeye hazır olacaklardır.
4. Ürün standartlaşmaya, sıradanlaşmaya başlayınca fiyatlar önemli ölçüde düşecektir.
5. Piyasa paylarını koruyabilmek için devamlı bir gelişme gerekmektedir.

Başlangıçta yeni olan ürünün yerini hep daha gelişmiş olan başka bir ürün alacaktır. Bu şekilde yaratıcı yıkım süreci işleyecektir.

3.4. Konjonktür Teorisi

Schumpeter, Kondratieff'i takip ederek yaklaşık elli yıllık gelişme dönemlerini döngüler veya devreler olarak tanımlamıştır. Tüm bu devreleri araştırma ve yenilikleri kapsayan teknolojik değişim dalgalarının toplamını ise "ardışık sanayi devrimleri" olarak adlandırmıştır (Freeman ve Soete, 2003: 21).

Schumpeter, konjonktür teorisini 1939'da yayınladığı İktisadi Döngüler adlı kitabında açıklamıştır. Bu teoriye göre, yenilikler olmazsa, ekonomik yaşam, durgun denge halinde kalacak, döngüsel akımlar her yıl aynı şekilde ve aynı büyüklükte yaşanmaya devam edecektir. Sonuçta, kâr ve faiz olguları yok olacak ve servet birikimi duraklayacaktır. Ancak girişimci, kâr güdüsü ile hareket ettiği için yenilik yaratarak bu durgun durumu ekonomik kalkınmanın dinamik sürecine dönüştürecektir. Bunun için de, geleneksel dairesel akımı değiştirerek emek ve toprağı yatırıma yönlendirecektir. Ayrıca, bu süreçte yaratılan tasarruf miktarı yeterli olmadığı için kredi kaynaklarına başvuracaktır. Böylece ekonomik sistemin içinde, dinamik bir hareketlik yaratacak bir kaynak ortaya çıkacaktır (Schumpeter, 1939).

Schumpeter'in konjonktür teorisinde artık dalgalanmalar dairesel değil devresel hale gelmiştir. Ekonomide dalgalanmalar; refah, durgunluk, bunalım ve canlanma olarak dört ayrı safhada incelenmektedir. Bu süreç içerisinde yatırımlar esas olarak refah safhasına geçişi ifade etmektedir. Ekonomi yüksek konjonktür noktasında yani refah safhasında, bir taraftan kredi ile finanse edilen yeniliklerin faktör fiyatlarının artması; diğer taraftan, teknik yenilikler nedeniyle piyasaya çıkan üretim sonucu mal fiyatlarının düşmesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu devrede finansman sağlamak için yeni talepler olmayacağından, mal fiyatları ile faktör fiyatları arasındaki ilişki, yenilikleri kararsız hale getirmektedir. Bu safhada ekonomide zararlar ortaya çıkacak ve maliyet fiyat dengesi yeniden sağlanıncaya kadar ekonomi bir durgunluk devresi içine girecektir. Tüm bunların ardından bambaşka bir yenilik dalgası ortaya çıkacak, ekonomi canlanacak ve devresel dalgalanma yeniden başlayacaktır (Thompson, 1990: 215-217).

Schumpeter İktisadi Döngüler adlı kitabında, bir yandan elli yıl kadar süren "Kondratieff" uzun dalgalarının varlığını kabul ederken diğer yandan da, Kondratieff'in açıklamasından farklı bir açıklama getirmektedir. Schumpeter'e göre, her konjonktür döngüsü hem o dönemdeki teknolojik farklılıklar hem de yaşanan tarihsel olayların farklılığı nedeniyle birbirinden farklıdır. Schumpeter her dalganın benzersiz hareketini incelemekle beraber

aynı zamanda da bu dalgalanmaları yaratan sistemin özelliklerini incelemeye çalışmıştır. Kondratieff'ten farklı olarak, uzun dalgalar için bir teori oluşturmuştur. Schumpeter bir sektörde meydana gelen yeniliklerin sektörün maliyetlerini azaltarak fiyatlarda düşüş yarattığını ve reel ücretlerin yükselmesine neden olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla kapitalist büyümenin motorunun teknolojik yenilikler olduğunu belirtmiştir (Schumpeter, 1939).

Tablo 2: Schumpeter'in Uzun Dalga Sınıflaması

Dönem	Birinci Dalga	İkinci Dalga	Üçüncü Dalga	Dördüncü Dalga
Refah	1787-1800	1843-1857	1898-1911	1848-1966
Durgunluk	1801-1813	1858-1869	1912-1924/5	1966-1973
Bunalım	1814-1827	1870-1884/5	1925/6-1939	1973-
Canlanma	1828-1842	1886-1897	1940-1947	

Kaynak: Kuznets (1940: 261).

Schumpeter İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra ölmüş olması nedeniyle sadece ilk üç dalgayı inceleyebilmiştir. Schumpeter'e göre, yenilik tabanlı bir refah süreci durgunluğa yol açacaktır. Durgunluğu bunalım dönemi izleyecek ve ardından canlanma başlayacaktır. Bu canlanma dönemi girişimcilere yeni teknolojik yenilikler yaratma çabaları için öncü olacaktır. Schumpeter'in 1939'da biten sınıflaması 1980 yılında J. J. Van Duijn tarafından genişletilmiştir (Thompson, 1990: 215-220). Uzun dalgalar ile ilgili teori daha sonra Simon Kuznet tarafından geliştirilmiştir (Rostow, 1975: 719-722).

Schumpeter kapitalist sistemde bulunan dalgalanmaları uzunlukları bakımından da incelemiş ve bu sistemde 3 değişik tip dalgalanma bulunduğunu ifade etmiştir:

1. Kitchin dalgaları: Genellikle 3-4 yıl süreli kısa devresel dalgalanmalardır.
2. Juglar dalgaları: 7-11 yıl süreli devresel dalgalanmalardır.
3. Kondratieff dalgaları: 50 -60 yıl süreli uzun devresel dalgalanmalardır.

Schumpeter'e göre uzun dalgaların içerisinde 10 yıllık altı ayrı dalgalanma mevcut olabilir. Bu dalgaları Juglar Dalgaları olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Juglar dalgaları içerisinde de 40 aylık 3 ayrı dalgalanma da bulunabilir bunlara da 40 aylık dalgalanmalar ismini vermiştir (Schumpeter, 1935 : 2-10).

Schumpeter'in girişimcinin rolü ve yeniliklerin önemi ile anlatmaya çalıştığı konjonktür dalgalanmaları, kapitalist bir ekonominin dinamik gelişme sürecini gösteren özelliklerini oluşturmaktadır.

3.5. Kapitalizmin Yıkılışı İle İlgili Görüşleri

Schumpeter da Marks gibi kapitalizmin yıkılacağını savunmaktadır ancak bu yıkımın nedenleri bakımından Marks'tan ayrılmaktadır. Schumpeter'i asıl endişelendiren kapitalizmin gösterdiği üstün başarı olmuştur. Çünkü bu başarının kendi kendini yıkacak bir duruma geleceğini düşünmüştür. Kapitalist sistemde gelir ve ücretlerin artması sonucunda firmaların ölçeği büyüyecek ve firmaların idaresi sermayedardan yöneticilere geçecektir. Refah düzeyi artan işçiler kapitalist sisteme karşı tutum gösterecekler ve sonuç olarak kapitalizm yerini sosyalizme bırakacaktır (Savaş, 2000: 833).

Schumpeter kapitalizmin ekonomik ve toplumsal temellerini sarsacak olan üç ana nedenin varlığından söz etmiştir. Bunlar;

1. Girişimcilik fonksiyonunun demode olması,
2. Korumacı politik unsurların vereceği zarar ve
3. Kapitalist toplumun kurumsal yapısının çökmesidir.

Schumpeter yeniliklerin yerini geleneksele bıraktığını belirtmiş ve bu kapsamda girişimcinin gelişmeyi otomatikleştirdiği için kendi fonksiyonunu kaybettiğini savunmuştur (Keen, 2005). Ayrıca geleneksel korumacı politikaların büyük firmaların gelişmesine izin verip küçük ve orta boy firmaların ortadan kalkmasına neden olduğunu ifade etmiştir. Schumpeter'in öne sürdüğü kapitalizmi sarsacak bir başka neden ise, kapitalist toplumun kurumsal yapısına zarar verilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Schumpeter, kapitalizmin, gücünü değişimden aldığını eserlerinde sıkça belirtmektedir. Kapitalizmin sürekliliği için ekonomik değişmelerin kesintiye uğramadan devam etmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu durumu kısıtlayıcı yasalar ve politikalar kapitalizmi devlet kapitalizmine sürükleyeceğini öne sürmektedir (Savaş, 2000: 831-6).

Schumpeter'in bu görüşleri çok etkili olmuş ve çeşitli eleştirilere yol açmıştır. Eleştirilerin büyük bir kısmı daha çok Keynesyen teori taraftarlarından kaynaklanmış ve maliye politikası ile para politikasının gerekliliğini ve kapitalizm ile bağdaşabilir olduğunu savunmuştur. Diğer eleştiriler ise, Schumpeter'in teorisini dayandığı yenilik ve girişimci kavramlarına yönelik olmuş ve kapitalizmin yıkılışının nedeninin sınıf çatışması olacağı yeniden vurgulanmıştır.

4. Wallerstein: Modern Dünya Sisteminin Döngüsel Ritimleri

Immanuel Wallerstein, birçok sosyologdan farklı olarak dünya ekonomisini tarihsel bir sistematik içerisinde incelemiştir (Oktik ve Kökalan, 2001: 121). Wallerstein'in kapitalist bir dünya ekonomisi olarak adlandırdığı "Modern Dünya Sistemi" şu ana başlıklar altında özetlenebilir (Wallerstein, 2000: 44-6):

- Modern dünya sistemi, kapitalist bir dünya ekonomisidir; yani sonsuz sermaye biriktirme dürtüsünün etkisi altındadır.
- Bu sistem 16. yüzyılda doğdu ve başlangıçta Avrupa'nın büyük kısmı (Rus ve Osmanlı İmparatorlukları hariç) ve Amerika kıtasının bazı bölümlerinde geçerliydi.
- Doğu Asya bu sisteme dâhil olan son bölgeydi ve bu ancak 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşti ki modern dünya sistemi ancak bu tarihten sonra bütün dünyayı kapsayan ilk dünya sistemi oldu.
- Kapitalist dünya sistemi, merkez-çevre ilişkilerinin hâkim olduğu bir dünya ekonomisi ve devletlerarası bir sistem çerçevesindeki egemen devletlerin oluşturduğu bir siyasi yapı içerisinde kurulur.
- Kapitalist sistemin temel çelişkileri, sistem süreci içerisinde, bu çelişkileri sınırlamaya hizmet etmiş bir dizi döngüsel ritimle ifade edilmiştir.
- Bu döngüler birikim ve iktidar mevkilerinde düzenli, ağır ilerleyen ama önemli coğrafi kaymalara yol açmış ancak, bu kaymalar sistem içerisindeki temel eşitsizlik ilişkilerini değiştirmemiştir.
- Sistemdeki dalgalanmaların, artık sistemin kurumlarının yaşayabilirliklerinin yenilenmesini garanti altına alamayacağı ölçüde genişleyip kararsızlaştıkları bir noktada, bir geçiş dönemi yoluyla, sistemin yerine bir ya da birkaç sistem geçecektir.

Wallerstein'in modern dünya sistemi teorisi, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde kalkınma teorisinin temellerini oluşturan "dualistik" nosyonlara tepki olarak doğmuştur. Dualistik yaklaşımın temel teorik dayanağı, Nobel İktisat Ödülü sahibi Arthur Lewis'in "Ekonomik Büyümenin Teorisi" (The Theory of Economic Growth) adlı çalışması olmuştur. Çalışmanın temel varsayımı, geri kalmış ülkelerin modern ve geleneksel sektörler olarak ikiye ayrılabilmesi ve buna bağlı olarak ekonomilerin modernizasyonunun, kaynakları geleneksel sektörlerden modern sektörler kaydırarak gerçekleştirilebileceği (ithal ikameci sanayileşme) düşüncesine dayanmaktaydı. Bu anlayışa bir tepki olarak doğduğunu söylediğimiz modern dünya sistemi, ekonominin dualistlerin zannettiği gibi iki farklı sektörden oluşmadığını, her iki sektörün de daha büyük bir bütünün (kapitalist ekonomik sistem) parçası olduğunu öne sürmektedir (Worsley, 1980: 298).

Modern dünya sisteminin 16. yüzyılda doğduğu ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar da tamamlanmış olmadığı Wallerstein tarafından dile getirilmektedir. Tüm dünyada geçerli olmayan bir sistemin, nasıl dünya sistemi olarak adlandırıldığı da bir eleştiri konusudur. Wallerstein'a göre bir dünya sisteminin bütün dünyada uygulanıyor olması gerekmemektedir. Bir sistemin "dünya sistemi" olarak adlandırılması için devletlerin siyasi sınırlarıyla belirlenmiş seviyenin üzerinde hüküm sürüyor olması yeterlidir (Worsley, 1980: 299).

Fakat bu analizde, 16. yüzyıldan günümüze kadar hüküm sürmüş olan devletler ve bu devletlerin siyasi sınırları görmezden gelinip (ki bu, devletlerin tarihlerini ve toplumlarını da görmezden gelme anlamına gelmektedir) tek bir sistemin bütün bu karmaşık ilişkileri açıklaması beklenmektedir (Skocpol, 1977: 1080). Wallerstein, ulus devletleri, tek bir

kapitalist sistemin farklı işlevlerini yerine getiren parçaları olarak görmektedir. Bu parçaların işlevleri, çevre ve merkez ülkelerdeki emeğin uluslararası işbölümü tarafından belirlenmektedir (Worsley, 1980, s.300). Modern dünya sistemi içerisindeki bu farklı çıkarlara sahip parçaların her zaman ve her yerde sistemin devamlılığını sağlayacak şekilde hareket ettiklerini varsaymak zordur (Worsley, 1980: 300-5).

Wallerstein'in analizinde çevre ülkelerdeki işgücü, modelin temelini oluşturmaktaydı. Wallerstein'a göre, kölelik, serflik, ücretli işçilik gibi tüm formlar kapitalist işgücü ilişkileridir. Birçok iktisatçı Wallerstein'ın bu tanımlamasına karşı çıkmış ve ücretli işçiliğin kapitalizmin ileri safhalarında ortaya çıktığını; kölelik, serflik gibi uygulamaların ise kapitalizmle ilişkili olmadığını söylemişlerdir. Ayrıca, zaman içerisindeki jeopolitik baskılar, savaşlar vb. kısıtların görmezden gelinmesi modelin bir diğer eleştiriye açık yönüdür (Skocpol, 1977: 1080).

Wallerstein'a göre tarihsel bir sistem olarak kapitalizm, yıktığı ya da dönüştürdüğü önceki tarihsel sistemlere göre ilerlemeyi temsil ettiği doğru değildir. İlerlemenin çözümlenmesindeki sorunlardan biri, önerilen tüm ölçülerin tek yanlılığıdır. Bilimsel ve teknolojik ilerlemenin yadsınmaz ve nefes kesici olduğu söylenir, bu da, özellikle çoğu teknik bilginin kümülatif olması dolayısıyla doğrudur. Ancak Wallerstein, evrenselcilik ideolojisinin tüm dünyada yükselişi içerisinde ne kadar bilgi yitirmiş olduğumuzun ciddi olarak hiç tartışılmadığını söylemektedir (Wallerstein, 2006: 83-4).

Özet olarak Wallerstein'ın bu sistemde kilit olarak kabul ettiği öge sermayedir. Sistemde büyüklüğü ne olursa olsun bütün meta zincirleri devlet sınırlarını aşmış durumdadır. Wallerstein, üretilmekte olan kârın, bir bölgeden diğerine aktarılmasının merkez-çevre ilişkisini de açıkladığını söylemektedir (Oktik ve Kökalan, 2001: 126).

Wallerstein, sistemin temel çelişkisini şu şekilde dile getirmiştir:

“Tüm kapitalistlerin çıkarı, tüm üretim maliyetlerinin düşürülmesinde yatar gibi görünmesine karşılık, gerçekleştirilen maliyet düşüşleri sık sık bir takım kapitalistleri diğerleri karşısında üstün duruma getirmiş, bu nedenle de bazı kapitalistler genel farkın büyük olması uğruna küçük bir paya razı olmak yerine daha küçük bir genel fark içerisinde kendi paylarını büyütmeyi yeğlemişlerdir. Üretim maliyetlerini düşürmek için harcanan çaba, sıklıkla para akışını ve dağıtımını da aksatarak, birikim sürecinin tamamlanması için gerekli olan alıcı artışıdaki sürekliliği önlemiştir. Bu nedenle, herkesin kendi çıkarının peşinde olduğunu söylemek yeterli değildir. Kendi çıkarları, bireyleri genellikle ve tümüyle 'akılcı' bir biçimde zıt yönde etkinliklere girişmeye itmektir.” (Wallerstein, 2006: 14)

Bu açıklamaların ışığı altında, Wallerstein, kapitalizmin “homo economicus” yetiştirdiğini ancak, bu insanın kafasının bir miktar karışık olduğunu eklemiştir. Sistemdeki eşitsizlikler Wallerstein tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

“Ücretli işçilerin işi kabul etmede katlanabilecekleri düzey, içerisinde buldukları hanenin türüne göre olmuştur. Kabul edilebilecek en düşük ücret eşiği adını verebileceğimiz bu eşikte görülen farkın nedeni, hayatta kalma ekonomisi ile ilgilidir. Proleter hanehalkının öncelikle ücret gelirinə bağlı olduğu durumlarda bu ücret, hayatta kalmanın ve yeniden üretimin gerektirdiği en az giderleri karşılamak durumundadır. Oysa ücretlerin toplam hane gelirindeki payı daha küçükse, bireyin hane gelirine, reel gelirdeki oransal payından daha az katkıda bulunan bir ücret karşılığında kabul etmesi akla uygun olmuş, kabul etmemesi halinde o ücretli işin yerini, daha az gelir getiren işlerin alması gerekmiştir.” (Wallerstein, 2006: 16).

Kapitalizm, ampirik gözlemle, bir bütün olarak sistemde sırayla birbirinin yerini alan bir büyümeler ve durgunluklar çevrimine benzemektedir. Bunlar, kapitalist organizmanın, temizleyici oksijeni içine çekip, zehirli atıkları dışarı veren soluk alma mekanizmaları gibidir. Biriken atıklar, eşitsiz değiş tokuş süreci yoluyla ve yeniden siyasal kabuk bağlayan iktisadi verimsizliklerdir. Temizleyici oksijen ise, meta zincirlerinin düzenli bir biçimde yeniden yapılandırılmasının olanak verdiği daha etkin kaynak dağılımıdır (Wallerstein, 2008).

En önemli iki döngüsel ritim:

- Birincil kâr kaynaklarının, üretim alanı ile finans alanı arasında gidip geldiği 50-60 yıllık Kondratieff döngüleri
- Küresel düzenin art arda gelen, her biri kendine özgü bir kontrol şekline sahip garantörlerin yükseliş ve çöküşlerini içeren 100-150 yıllık hegemonik döngüler

Wallerstein'e göre hegemonik döngüler bakımından, Birleşik Devletler 1873'ten itibaren yükselen bir hegemonya mücadelesi içindeydi, 1945'te tam bir hegemonik üstünlüğü elde etti ve 1970'lerden itibaren yavaş yavaş düşüşe geçti. George W. Bush'un çılgınlıkları bu yavaş düşüşü ivmelendirdi. Dünya, Kondratieff B devresinden 1945'te çıktı ve modern dünya sistemde A evresine hızlı bir giriş yaptı. 1967-73 aralığında en yükseğe ulaştı ve düşmeye başladı. Halen içinde olduğumuz B evresi, önceki B evrelerine göre oldukça uzun sürdü. Kondratieff B evresinin özelliklerini 1970'lerden beri yaşadığımızdan iyi biliyoruz. Üretici faaliyetlerden, özellikle de en kârlı olduğuna inanılanlarından elde edilen kâr oranları düşer. Sonuç olarak, yüksek kâr elde etme beklentisindeki kapitalist, temelde spekülasyon üzerine dönen finansal alana yönelir. Üretim faaliyetleri, kârlılığı daha da düşmesin diye, merkez bölgelerden dünya sistemin başka bölgelerine taşınır ve daha düşük personel maliyetlerini daha düşük işlem maliyetleri ile öderler. Bu, Detroit'teki, Essen'deki, Nagoyadaki işler ortadan yok olurken, fabrikaların neden Çin'de, Hindistan'da, Brezilya'da çoğaldığını açıklıyor. Spekülatif balonlara gelince, bazı insanlar onlardan çok para kazanır ve spekülatif balonlar er ya da geç patlar. Bu Kondratieff B evresinin neden bu kadar uzun sürdüğü sorulursa cevap, ABD Hazinesi ve Merkez Bankası, Uluslararası Para Fonu ve onun Batı Avrupadaki işbirlikçileri ve Japonya gibi güçlerin piyasaya dünya ekonomisini destekleyici düzenli ve etkili müdahalelerde bulunmalarında aranmalıdır: 1987 (his-

senedi krizi), 1989 (tasarruf ve kredi çöküşü), 1997 (Doğu Asya finansal krizi), 1998 (Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi fiyaskosu). Bu güçler, önceki Kondratieff B evrelerinden öğrendikleriyle sistemi yenebileceklerini düşündüler. Ne var ki bunu başarmak, doğası gereği bir yere kadar mümkündü (Wallerstein, 2008).

Wallerstein'in oluşturduğu bu teori, bugün içerisinde bulunduğumuz dünyayı tanımak açısından oldukça kapsamlı bir teori olup, ekonomik ve tarihsel kökenleriyle birlikte ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. İçinde yaşadığımız krizle ilgili olarak aşağıdaki sözleri oldukça iddialıdır (Wallerstein, 2008):

“500 yıldan fazladır kapitalist üretimin üç ana maliyetinin -personel giderleri, girdiler ve vergi- muhtemel satış fiyatları kadar kesintisiz artmış olmasıdır ki, ciddi sermaye birikiminin temeli olan tekelvari üretimlerden yüksek kârlar elde etmek bugün bu yüzden imkânsızdır... Modern dünya sistemi, tarihsel bir sistem olarak ölümcül bir krize girmiştir ve varlığını elli yıl daha sürdürmesi pek muhtemel değildir. Gelgelelim, sonucu belirsiz olduğu için, sonuçta ortaya çıkacak sistemin şu anda içinde yaşadığımız sistemden daha iyi mi yoksa daha kötü mü olacağını bilmiyoruz... Geçiş döneminin ağır sorunlarla dolu korkunç bir dönem olacağını biliyoruz. Sistemin (karmaşıklık teorisinin diliyle konuşmak gerekirse) çatallandığı bu noktaya gelindiğine ne olur? İlk sonuç, dünya sistemimizin şu an yaşamakta olduğu ve muhtemelen bir 20-25 yıl daha yaşayacağı aşırı bir kaotik karmaşıklığıdır.”

Wallerstein'in 2009 krizi ile ilgili beklentileri de aşağıda özetlenmiştir (Wallerstein, 2008):

- Korumacı bir dünyaya doğru gidiyoruz (küreselleşme denen şeyi unutun).
- Üretimde hükümetin çok daha doğrudan rol oynadığı bir dünyaya doğru gidiyoruz.
- Kaynakların, hükümet odaklı popülist bir yeniden dağıtımına doğru gidiyoruz. Ortanın solunda sosyal demokrat bir hal de alabilir, aşırı sağ otoriter bir hal de.
- Devletlerin içinde daha da küçük paylar üzerine çıkan akut sosyal çatışmalara doğru gidiyoruz.
- Kısa vadede, genel olarak çok hoş bir tablo görünmüyor.

5. Sonuç

İktisadi gelişmelere koşut gelişen iktisat teorilerinin kriz temelli açıklamalarına bakıldığında, ekonomik krizlerin nedenleri ve etkilerinin tespitine yönelik analizlerin daima özel önem arz ettiği görülmektedir. Kondratieff, Schumpeter ve Wallerstein gibi büyük iktisatçıların ise çeşitli teoriler geliştirerek kriz açıklamalarına ve politika arayışlarına katkıda buldukları görülmektedir. İktisat teorisindeki tüm bu gelişmeler ise 21. yüzyılda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin neoliberal politikaları benimsemesine yol açmıştır. Öte yandan bu yüzyılın başında patlak veren küresel finans krizi, uygulanan politikaların

eksik ve aksak yanlarını da gözler önüne sermiştir. Sonuçta uygulanan politikalarda geline noktanın, Büyük Buhran tarzı küresel çaplı krizlerden kaçınmaya yetmediği görülmüştür. Bu durum ise politikacıları, günümüz ekonomilerinde uygulanabilecek yeni politika sentezlerine yönelmeye itmiştir. Bu nedenle günümüzde geçmiş kriz teorilerinin yeniden incelenmesi ve günümüz koşulları ile uyumlu politikalar geliştirilmesi özel bir önem kazanmıştır. Her ne kadar küresel finans krizi sonrası neokeynesyen politikalar gündeme gelmiş ve devletin gerektiği zamanlarda piyasalara müdahale etmesi yaklaşımı birçok ülkede benimsenmiş olsa da halen ekonomilerde –özellikle finans piyasalarında- devletin müdahale edemediği kırılgan noktalar bulunmaktadır. Bitcoin gibi yeni finansal araçların oluşması, Sanayi 4.0 ile üretim ve endüstrilerin yeni bir sürece girmiş olması, bilişim sektörü temelli yeni mesleklerin ve iş alanlarının ortaya çıkışı ve tüm bunlarla ilgili yasal altyapıların henüz tamamlanmamış olması, küresel piyasalarda tehdit unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ise küresel piyasaların daima şiddetli krizlerin tehdidi altında olacağını gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Alada, D. (2001). *İktisadi Düşünce Tarihinde Girişimcilik Kavramı Üzerine Notlar*. 10.12.2008 tarihinde <http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/Turkce/dergi.htm> adresinden erişildi.
- Anderson, E. S. (April 1992). *The Difficult Jump From Walrasian to Schumpeterian Analysis*. 05.10.2018 tarihinde <http://auu.edu/businessstudies/schump1.html> adresi üzerinden erişildi.
- Anderson, E. S. (June 1997). *The Schumpeterian Trade off in an Evolutionary Model of Economic Growth and Development*. 05.10.2018. tarihinde <http://www.auu.edu/businessstudies/schump.html> adresinden erişildi.
- Anderson, E. S. (May 2004). *From Schumpeter's Failed Econometrics to Modern Evometrics Analysis: Creative Destruction As A Tale of Two Effects*.
- Berend, I. T. (2002). Economic Fluctuation Revisited. *European Review*, 10 (3), 305 – 316.
- Freeman, C. ve Soete, L. (2003). Çev. Ergun Türkcan. *Yenilik İktisadı- The Economics of Industrial Innovation*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Keen, S. Managerial Economics: Alternate Models of Markets: Schumpeter's Model. 03.05.2005 tarihinde <http://www.debunking-economics.com/Lectures/Managerialeconomicslecture> adresinden erişildi.
- Kondratieff, N. D. ve Stolper, W. F. (1935). The Long Waves in Economic Life. *The Review of Economics and Statistics*, 17 (6), 105 – 115.
- Kuznet, S. (1940). Schumpeter's Business Cycles. *American Economic Review*.
- Langlois, R. (April 1979). *Schumpeter and Obsolescence of The Entraprenuer*. 04.10.2008 tarihinde <http://www.ucc.uconn.edu/Langlois/schumpet.html> adresinden erişildi.
- Oktik, N., Kökalan, F. (2000). Immanuel Wallerstein: Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya Sistemi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 17.
- Rostow, W. W. (1975). Kondratieff, Schumpeter, and Kuznets: Trend Periods Revisited. *Journal of Economic History*, 35 (4).
- Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi* (2. Bs.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Schumpeter, J. A. (1935). The Analysis of Economic Change. *The Review of Economics and Statistics*, 17 (4).
- Schumpeter, J. (1939). *Business Cycles*.

Kriz Teorileri: Kondratieff, Schumpeter ve Wallerstein

Skocpol T. (1977). Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique. *American Journal of Sociology*, 82 (5).

Teknoloji Politikaları: Kuramsal Çerçeve. 07.10.2008 tarihinde <http://www.inovasyon.org/pdf/blm2.pdf> adresinden erişildi.

Thompson, W. (1990). Long Waves, Technological Innovation, and Relative Decline *International Organization*, 44 (2).

Von Tunzelmann, G. N. (2000). Technology Generation, Technology Use and Economic Growth. *European Review of Economic History*, 4, 121 – 146.

Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel Kapitalizm* (4. Bs.). Çev. Necmiye A. İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2000). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilim*. Çev. Tuncay B. İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2008). *Ekonomik Krize Uzun Vadeli Bakış*. 28.11.2008 tarihinde www.sendika.org.tr adresinden erişildi.

Wallerstein, I. (2008). *Wall Street Açgözlülüğünü Kanıtladı*. 21.11.2008 tarihinde www.sendika.org.tr adresinden erişildi.

Washington University. *Kondratieff Waves*. 20.10.2008 tarihinde <https://faculty.washington.edu/modelski/IPEKWAVE.html> adresinden erişildi.

Worsley, P. (1980). One World or Three? A Critique of the World System Theory of Immanuel Wallerstein. *Socialist Register*, 17.